

MURTEIDEN MAISTELU

Oiva Arvola *Yhtäkoska. Yliiperän kielen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1999. 133 s. ISBN 951-0-23404-4.

Unto Eskelinen *Tavoo savoo. Savon kielen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1997. 143 s. ISBN 951-0-22502-9.

Kerttu Karhu *Eheroon taharoon. Etelä-Pohjanmaan murteen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1998. 135 s. ISBN 951-0-22863-X.

Juhani Mäkelä *Stadin snadi slangi(sanakirja)*. Helsinki: WSOY 1997. 125 s. ISBN 951-0-22477-4.

Murteet ovat viime vuosina olleet näkyvästi esillä eri medioissa. On ollut murreohjelmia televisiossa ja radiossa, eri murteille käännettyjä sarjakuvia ja jopa Kalevala on hiljan käännetty savon kielelle. Yhtenä osana tätä ilmiötä WSOY on julkaissut viisi pientä murre-sanakirjaa. Näistä käsittelen neljää; viides, Kalevi Wiikin laatima Turun murteen sanakirja *Jottan tarttis tehrä*, on esillä toisaalla tässä lehdesä.

Ensi alkuun on todettava, ettei kysymyksessä ole tieteelliseltä kannalta käänteentekevä kirjasarja. Pikemminkin tämän murre-sanakirjasarjan kohderyhmänä ovat murteista kiinnostuneet »maallikot», tavalliset kielenpuhujat. Kustantaja (WSOY) markkinoi kirjoja asianomaisten murteiden puhujille itselleen tarkoitettuina, mutta myös kiinnostuneille »muunheimoisille» sallittuina. Varmastikin tärkeän kohderyhmän muodostavat myös työvoiman liikkuvuuden myötä alkuperäisestä murretaustastaan irrotetut, omaa identiteettiään etsivät muuttajat.

Paitsi murteista ylipäätään kiinnostuneille ja murteiden opetteluun halukkaille erityisesti nämä sanakirjat onkin selvästi tarkoitettu omia juuriaan etsiville. Melkoinen osa suomalaisia on lapsuudessaan kuulut hyvin erilaista kieltä kuin vanhemmiten. Lapsuuden kielimuodon takaisin saaminen vaikka vain häivähdyksenä kirjan sivuilla

on monelle syvästi tunteisiin vetoava asia. Itse kunkin henkilöhistoriasta sitten riippuu, onko kaivattu kielimuoto jokin perinteinen murre vai vaikkapa stadin slangi, joka on sekä alati muuttuvaa kieltä (ja siten nykyisin vaikkapa 50-luvulla lapsuutensa viettäneelle aivan »väärää») että myös osittain ikäkausi-ilmiö: moni, joka sitä puhui 15-vuotiaana, on joutunut siitä erilleen tultuaan koulutuksen ja työelämän paineissa yhä tummaksi sovinnaisempien puhekielen muotojen kanssa.

Kaikissa puheena olevissa kirjoissa on asianomaisen kulttuuripiirin mukaiseen tunnelmaan johdattavia valokuvia, jotka on valittu havainnollistamaan sana-artikkeleiden esimerkkilauseita tai muita aihetta koskettavia lausahduksia: esimerkiksi *Parikunta morsiammem pujettajan kans*; *Bulina kundina musta kans tulee brankkari*; – *Mittees ne manssikat maksaa? – Ei manssikat hintoosa' enemmä, tuohisesta pyytäs in kympin*; »*Silmääänki niin tosi on tosi!*» *sano Rissas-Matti asiasta ku asiasta, ja s'on rohki tosi, että tosishan s'oli aina, ku se tositteli*.

Kooltaan ja ylipäätään formaatiltaan sarjan kirjat ovat keskenään hyvin samantaisia, A6-kokoisia. Laajuudekseen *Yhtäkoska* ilmoittaa 2 222, *Eheroon taharoon* lähes 2 300 ja *Stadin snadi* noin 1 500 hakusanaa. *Tavvoo savvoo* ei laajuuttaan kerro, mutta silmämääräisesti arvioiden se on

melko tarkalleen samanlaajuinen kuin etelä- ja peräpohjalaiset vastineensa. Tieteelliseen »vastineeseensa», Suomen murteiden sanakirjaan, verrattuna nämä pienokaiset ovatkin suppeita: SMS:n lopullinen hakusanojen määrä tulee olemaan yli satakertainen (300 000–350 000) ja hakusanojen käsittelylaajuuskin aivan toista luokkaa. Mutta, kuten todettu, tarkoitus ja kohderyhmäkin ovat aivan toiset.

Stadin snadin suppeus johtuu sen omasta erikoisuudesta, kaksisuuntaisuudesta. Sarjan muista sanakirjoista — samoin kuin muista tähän mennessä vastaani tulleista slangisanakirjoista — poiketen *Stadin snadissa* on paitsi stadilais-suomalainen myös suomalais-stadilainen sanasto. Tämän ratkaisun taustalla voidaan nähdä eräänlainen prestiisijattelu: stadin slangi on muualta tulevalle tärkeä kieli, joten sen sanakirjaa tulee voida käyttää tunnepohjaisen vanhojen muistelun ohella myös kielitaidon kartuttamiseen. Sen, onko syynä tämä vai jokin muu, tietänee vain tekijä itse, kirjailija ja slangipakinoitsija Juhani Mäkelä. Sanastoja tekijä on täydentänyt vielä paikannimiluettelolla, joka tosin on päässyt mukaan vain stadilais-suomalaisena, ja muutamilla stadin kielen opiskelua helpottavilla keskusteluesimerkeillä.

Tavvoo savvoo -kirjan erikoisuus puolestaan on muutamien sivujen mittainen johdatus savon kielen ominaispiirteisiin. Tämä jakso on paitsi sanakirjan sisältöä koskeva ääntämyksellinen lukuohje myös omanlaisensa savon kielen pikakurssi. Savon kielen itseopiskeluun kirja ei kuitenkaan anna täysiä valmiuksia, koska siitä puuttuu suomalais-savolainen osa. Sama koskee sarjan muitakin murre-sanakirjoja: vaikka niiden yhdeksi käyttötarkoitukseksi esitetään juuri murteiden opiskelua, ei tämä lopulta kuitenkaan vaikuta niiden perimmäiseltä tarkoitukselta. *Tavvoo savvoo* perustuukin tekijänsä, kotiseutuneuvos

Unto Eskelisen — joka takakansitekstin mukaan on kansakoulunopettaja, monitahoinen kulttuurivaikuttaja ja savon kielen tulkitsija — aikaisempaan savon kielen sanakirjaan *Kieljkiärylöetä* (1985). Sen esipuheessa tekijä suuntaa kirjan savolaisille »ja miksei muillekin»; takakansiteksti tarjoaa kirjaa lisäksi yleiskielen kostukkeeksi.

Eheroon taharoon sisältää sekin viiden sivun mittaisen jakson »eteläpohjalaisen murteen lyhyt oppimäärä eli miten tekeytyä eteläpohjalaiseksi kahdeksassa lyhyessä oppitunnissa». Tämän jakson on kirjoittanut Martti Rapolan Johdatus suomen murteisiin -teoksen pohjalta Jouni Karhu, ilahduttavan kepeällä kynällä ja mielellä. Eteläpohjalaiseksi jakso ei ummikkolukijaa tee, mutta hyväntuuliseksi kyllä. Aivan lyhyt tämä lyhyt oppimäärä ei tosin ole: viimeisen oppitunnin nimittäin muodostaa itse sanasto. Sen tekijä on emäntä Kerttu Karhu Kauhajoen Pöntäneeltä, jota takakansiteksti kuvaa ansioituneeksi murteen ja kansanperinteen kerääjäksi. Hän on myös koonnut murrekirjan *Praatattua Kauhajoen murtehella* (1991).

Yhtäkoska on puheena olevista kirjoista konstailemattomin. Sanaston lisäksi yli-perän kielestä annetaan vain se ohje, että *hoon* paikka on »yks kompastuskivi monile, jotka mallaavat puhua niin ku met puhuma». Kuten tunnettua, ei sieläkhän senthän jokkaishen sanhan hootakhan panna. Esimerkkinä tekijä — Oiva Arvola, opettaja, Kampsuherran Valtakunnan vastaava valtionhoitaja ja Lapin kulttuuriperinteen tunnetuksi tekijä — mainitsee hyvin arki-sen kysymyksen *Lähethäänkö Sinethään vai Sonkhaan vai jomphaankumphaan Namphaan vai Niessiin naissiin?*

Itse sanastoista löytyykin sitten paljon ja monenlaista. Lukijalle selviää muun muassa, että Savossa *puupuntarin tapane* ihminen on vähästä loukkaantuva. Etelä-

Pohjanmaalla tällaisen ihmisen kanssa menestyy *suutoon sanatoon* henkilö, joka ei koskaan sano mitään negatiivista kenestäkään. Enemmän kuin kohteliasta vaitioloa sen sijaan odottaa yliperäläinen, jos sattuu olemaan *höystöntunteva*, kehumiselle ahne, tai stadilainen, jos on *maffi*, isottelevan yläpeä.

Murresanakirjojen hakusanoista valtaosa on substantiiveja, jos kohta verbitkin ovat kohtuullisesti edustettuina. *Stadin snadissakin* tämä tendenssi vaikuttaa, mutta verbien osuus näyttäisi olevan hiukan suurempi. Substantiivien runsauteen vaikuttaa se, että mukana on paljon nimenomaan eri alueitten alakulttuureille tyypillisten esineiden ja asioiden nimiä. Kaikissa kirjoissa on toki myös koko joukko sanoja, jotka ovat yleiskielestäkin tuttuja, mutta äänneasultaan sen verran vieraita tai omalle ympäristölleen ominaisia, että ne on otettu sanakirjaan mukaan. *Stadin snadin* tapauksessa tosin kyseinen yleiskieli on keskimäärin jokin muu kuin suomi — lähinnä ruotsi, englanti tai venäjä. *Yhtäkoska* tuntee muun muassa sanat *ehoton* 'ehdoton', *pilaintua* 'pilaantua' ja *sia* 'sija'. *Eheroon taharoon* puolestaan mainitsee muun muassa sanat *ihira* 'ihra', *kiskua* 'kiskoa' ja *sokuripihirit* 'sokeripihdit'.

Tavvoo savvoossa tätä kerrostumaa edustavat muun muassa hakusanat *ehojn tahojn* 'ehdoin tahdoin', *jaahilliha* 'jauhe-liha' ja *kalakukko* (vuonna 1792 kirjoitusasussa *Cala cucu*) nimensä mukaisesti juuri kalakukko ja usein pelkkä *kukko*, savolaisen heimon himoruoka. Tekotarpeet: ruis ja vehnäjauhoja, sianrasvaa, kaloja, sianlihaa, voita, suolaa ja vettä. Valmistustapoja on yhtä monta kuin savolaisiakin'.

Stadin snadista on vaikeampaa löytää yleissuomalaisia käännösvastineitaan läheisesti muistuttavia hakusanoja. Venäjän suuntaan viittaavia kyllä löytyy (esim. *buli* 'iso' ja *finski* 'suomalainen'), samoin ruot-

siin (*kledjut* 'vaatteet', *likka* 'tyttö' ja *plokata* 'poimia'), englantiin (*nude* 'alaston', *tsoukki* 'vitsi' ja *tänks* 'kiitos') ja jopa saksaan (*veke* 'pois'). Toisaalta melkoinen osa sanoista on kyllä yleissuomalaisen vastineittensa sukulaisia, mutta usein melko kauas esikuvistaan ajautuneita: *alkkis* 'alkoholi, alkoholisti', *leivari* 'leivos', *nimpari* 'nimipäivä', *rantsu* 'ranta', *turpari* 'parturi' ja niin edelleen.

Tokihan *Stadin snadikin* vilisee yleiskielisen näköisiä sanoja, mutta pääsääntöisesti nämä tarkoittavat jotakin aivan muuta kuin yleiskielessä: *ampua* ja *iskeä* ovat yleiskieltä rauhanomaisemmassa käytössä ja tarkoittavat 'hankkia seuralainen', *nakki* on 'asia, homma', *telakka* 'synnytyslaitos' ja niin edelleen. Tällaiset tutut sanat vierassa ympäristössä saattavat aiheuttaa äkinäiselle paljon päänvaivaa — tai toisaalta hupia — ja sen vuoksi niiden on kaikin puolin hyvä olla sanakirjassa mukana.

Vastaavanlaisia eksytyssanoja on runsaasti muissakin sanakirjoissa. Niinpä yliperän kielessä sana *lärvähovi* tarkoittaa 'maitolavaa', *sikiötokka* 'lapsijoukkoa' ja *mettälilja* 'metsäpalstojen välistä rajalinjaa' eikä esimerkiksi kaunistakukkaa. Savossa taas *kalavakka* ei ole kalojen säilytysastia vaan adjektiivi 'kalvakka', *leivähhyppyyttäjä* on 'hiiva' ja brutaalin kuuloinen *renttupaesti* 'eläinten sisälmyksistä tehty paisti'. Etelä-Pohjanmaalla puolestaan *aluusmaito* eli *kummamaito* ei ole sen kummempaa tai alhaisempaa kuin 'kuorittua maitoa', *este* on yhtäältä 'ensimmäiseksi' ja toisaalta 'sopiva, hyvin soveltuva' ja *vihko* on 'heinätukko'. Paljon on ulkopuolisella opittavaa, minne tahansa hän meneekin.

Ylipäätään tämä sanakirjasarja on tervetullut lisä populaariin murrekirjallisuuteemme. Sen parissa niin omien juuriensa etsijät kuin muutkin kielen rikkaudesta kiinnostuneet voivat viettää antoisia lukuhetkiä. Eikä sarja toki ole pelkästään viihteellinen

— suppeudestaan huolimatta kirjat sisältävät paljon todellista tietoa kohteistaan, eri aluepuhekielistä.

Lopuksi vastaus yhteen kysymykseen, joka ainakin omassa mielessäni heräsi pian tähän sanakirjasarjaan tutustuttuani. Muiden kirjojen nimet lienevät useimmille ymmärrettäviä, mutta mitä tuo *yhtäkoska* lopulta tarkoittaa? *Yhtäkoska* selittää sen näin: 'aivan sama missä, milloin, miten,

mitä. 'S'on yhtäkoska ku Pajalan pyssi', sano Runkreenin Simo ku saarnaahmaan lähti.' Joten vähät siitä — se on kai yhtäkoska. ■

JAAKKO LEINO

*Suomen kielen laitos, PL 3,
00014 Helsingin yliopisto*

Sähköposti: jaakko.leino@helsinki.fi

SUOMI-NUMERO BASKIMAAN SOSIOLINGVISTISESTÄ AIKAKAUSKIRJASTA

Bat. Soziolinguistika aldizkaria. 30. zka. 1999ko ekaina. Euskal Kulturaren Batzarrea, Donostia 1999. ISSN 1130-8435.

Baskimaan kielentutkijat ovat pitkään olleet kiinnostuneita suomen kielen aseman vakiintumiseen johtaneista tekijöistä. Suomesta ja muiltakin pieniltä kieli-alueilta on haluttu ottaa esimerkkiä ja löytää virikkeitä baskien omaa kielen normalisointiprosessia varten. Erityisen mielenkiintoiseksi Suomen tapauksen tekee tietenkin sen onnistunut kielitaistelu. *Bat* ('yksi') -lehden viime vuoden kesäkuussa ilmestyneessä numerossa on kolme suomen kieltä käsittelevää artikkelia: lehden päätoimittajan JOSE LUIS ALVAREZ ENPARANTZAN yleiskatsaus Suomen kielioloihin ja niiden historiaan, ANDONI SAGARNAN kirjoittama suomen uudissanaston kehittäjä ja kielenhuoltoon koskeva artikkeli sekä KENNETH D. McRAEN kielilainsäädäntöä käsittelevä esitys (hänen vuonna 1997 julkaisemansa *Conflict and Compromise. Finland* -teoksen neljännen luvun baskinnos).

Erikoisnumeron esipuheessa toimitussihteeri IMANOL ESNAOLA perustelee Suomea koskevien artikkeleiden julkaisemista huomauttaen, että ne tarjoavat mainion esimerkin siitä, kuinka pieni kieliyhteisö on »ih-

meellisesti vapautunut toisen glottofagias-ta». McRaen kirja lienee Suomessa hyvin tunnettu; Enparantzan ja Sagarnan pohdinnat ovat jääneet tuntemattomiksi, sillä kumpikin julkaisee lähes yksinomaan baskiksi. Vaikka heidän esityksensä ovat Suomea koskevin osin sisällöltään suomalaisille tuttua asiaa, niihin liittyy mielenkiintoisia baskilais-suomalaisia vertailuja ja joskus jopa suomalaisille osoitettuja kysymyksiä.

Alvarez Enparantzan artikkeli »Suomieraren normalkuntzaz» (Suomen kielen normalisoinnista) alkaa tietosanakirjanomaisella katsauksella, jossa luetellaan Suomen valtioon, väestöön, historiaan ja suomen sukukieliin liittyviä seikkoja. Asiatiedot kirjoittaja on hankkinut suurelta osin eri instituutioilta Suomesta; osittain hän perustaa kuvauksensa yllä mainittuun McRaen kirjaan sekä Yves Gambier'n teokseen *La Finlande bilingue: histoire, droit et réalités* (1986). Jotkin yksittäistiedot ovat vanhentuneita: saamelaisista todetaan, ettei heillä ole minkäänlaisia kielellisiä oikeuksia. Suurimmaksi osaksi informaatio vaikuttaa luotettavalta ja ajanmukaiselta var-

▷